

הרב שמואל כהן

לע"נ
דודתי חוה בת נפתלי
לבית מינדן

"יוסף" – יוסף

השמות במקרא ניתנו בדרך כלל על רקע מאורע, חוויה או תחושה שליוו את ההורים בעת הלידה. דוגמאות לכך ניתן למצוא בספר בראשית אצל בניהם של אדם (ד', כה), אברהם (ט"ז, יא; כ"א, א-ח), לוט (שם י"ט, לז-לח), יצחק (כ"ה, כה-כו), יעקב (כ"ט לב; ל', כד), יהודה (ל"ח, כט"ל), יוסף (מ"א, נא-נב) ועוד. במקרים ספורים השם גם משקף את אופיו ואת העתיד להתרחש במהלך חייו של הבהן.¹ במאמר זה ברצוננו לבחון עניין זה אצל יוסף. כיצד המשמעות של השם "יוסף" – יוסף, משתקפת בקורותיו של האיש, בכך שהמהלכים בהם מסופר על **יוסף** מסופרים **בכפילות**. בתחילה נבחן פן זה בלידתו ויתר קורותיו של יוסף, ובהמשך על בסיס הנחה זו, נראה גם כיצד הדבר משתקף ביחסו של יוסף לאחיו במצרים.

לידתו

כפי שמעיד משמעותו של השם, שם זה ניתן **משני טעמים**: "ותהר ותלד בן, ותאמר **אסף** אלוקים את חרפתי, ותקרא שמו **יוסף** לאמר **יוסף** ה' לי בן אחר" (ל', כב כג). בנימוקיה של רחל לקריאת שם בנה יוסף מוצאים שני היבטים שונים, נימוק אחד מתייחס **לעבר** – "אסף", והשני – **לעתיד**, "יוסף לי". **כפילות מעין זו מאפיינת בדרך כלל גם את המשך קורותיו של יוסף**. בקורותיו נמצא לא רק את קיומה של הכפילות אלא גם את העובדה שהיא מופיעה **בשני היבטים הופכיים והמצביעים על ניגוד**.

חלומותיו

קורותיו של יוסף פותחים בסיפור **שני חלומותיו**: "והנה אנחנו מאלמים אלמים בתוך השדה... והנה תסבנה אלמתיכם ותשחווין לאלמתי" (ל"ז, ז-ח); "ויחלם עוד חלום אחר... והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי" (שם, ט).

* כל המקורות הינם מספר בראשית אלא אם כן מצוין אחרת.

1. דוגמאות לכך מצינו אצל יעקב, שנקרא כך משום "וידו אווזות **בעקב** עשו" (כ"ה, כו). ובהמשך לאחר שיעקב לקח את הברכות אומר על כך עשו "הכי קרא שמו **יעקב ויעקבני** זה פעמיים" (כ"ז, לו). על השם ראובן, דרשו חז"ל: "אמרה (לאה) **ראו** מה **בין בני לבין** חמי שמכר את הבכורה ליעקב וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו" (ברכות ז', ע"ב).

החלום הראשון מתאר את העבודה בשדה שאף יוסף שותף לה, ע”פ הארץ, ואילו החלום השני מנותק מההווה ע”פ הארץ ומתאר את המתרחש בשמים ובכוכבים. בניגוד למתואר בחלום הראשון, שיוסף הוא אלומה כיתר אחיו “והנה קמה אֶלְמִתִּי...”, בחלום השני – יוסף שונה, אחיו – השמש, הירח והכוכבים משתחווים לו בלי שמצויין מה תארו².

מכירת יוסף על-ידי האחים

”ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע... לכו ונמכרנו לישמעאלים... וישמעו אחיו” (שם כה); “ויעברו אנשים מדינים סחרים וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור” (שם, כח). מבלי להכנס לשאלה מה קרה בפועל³, מכירת יוסף מוזכרת פעמיים ובשני היבטים שונים, פעם יוסף נמכר לישמעאלים ופעם למדינים. דומה שמכוון הוא, שצאצאי נשותיו של אברהם – ישמעאל, בנה של הגר (טי”ז, טז) ומדין – בנה של קטורה (כ”ה, ב) – שותפים יהיו לביצוע ולהוצאה לפועל בקיום ברית בין הבתרים, “כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם...” (טי”ו, יג) בצאצאיה של שרה⁴.

מכירת יוסף לפוטיפר

בדומה לתיאור מכירת יוסף ע”י האחים, גם מכירתו למצרים מוזכרת פעמיים: “והמדינים מכרו אתו אל מצרים פוטיפר סריס פרעה” (שם, לו). ובפעם השנייה: “ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סריס פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעלים אשר הוֹרְדוּהוּ שמה” (ל”ט, א).

השלכה לבור

פעמיים מושלך יוסף הבורה: פעם אחת, כאשר בא לפגוש את אחיו: “ויקחהו וישלכו אתו הברה” (ל”ז, כד). ובפעם השנייה כאשר נס מאשת פוטיפר: “ויקח אדני יוסף אתו ויתנהו על בית הסהר...” (ל”ט, כ). וגם מקום זה נקרא בור, כפי שיוסף מתאר את העניין לשר המשקים: “וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אתי בבור” (מ’, ט”ו). הניגוד להשלכה לבור הוא כמובן הוצאתו משם ועלייתו לגדולה.

2. אף המדרש מתייחס לפן הזה, חלום אחד בארץ והשני בשמים. ועיין תנחומא ישן ויצא ו (מובא ב”תורה שלמה” פי וישב).
3. חז”ל התקשו בעניין, והסבירו אותו באופנים שונים. לדעת רש”י, התבצעו שלוש מכירות (ל”ז, כח). לדעת ה”חזקוני”, יוסף נמכר ארבע פעמים (שם). הרמב”ן סובר שהמדינים והישמעאלים היו באותה שיירה כאשר הישמעאלים היו אחראים לגמלים, ואילו הישמעאלים היו הסוחרים (שם). לדעת רא”ע והרד”ק, הישמעאלים והמדינים הם שמות נרדפים לאותו עם (שם).
4. ואולי ניתן להצביע על ניגוד בין ישמעאל ובין מדין, בכך שישמעאל מתיישב במערב של ארץ ישראל (כ”א, כא; כ”ה, יח) ואילו מדין – במזרחו (במדבר ל”א).

עלייתו לבור

פעמיים, כאשר יוסף מועלה מן הבור הוא מיד גם עולה לגדולה: "וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור" (ל"ז, כח). ובהמשך הוא מתמנה על ביתו של פוטיפר שר הטבחים: "ויפקדו על ביתו וכל אשר יש לו נתן בידו" (ל"ט, ד). ובאותו אופן התורה מתארת את עלייתו לגדולה בפעם השנייה: "וישלח פרעה ויקרא את יוסף ויִרְצֶהוּ מִן הַבּוֹר" (מ"א, יד). ובהמשך הוא מתמנה גם על ביתו של פרעה: "אתה תהיה על ביתי ועל פִּיךָ יִשָּׁק כָּל עַמִּי..." (שם, מ).

פתרון החלומות

בבית הסוהר פתר יוסף שני חלומות: חלמו של שר המשקים פותר יוסף כך: "בעוד שלשת ימים ישא פרעה את ראשך מעליך ותלה אותך על העץ" (שם, יט). שנייה נוספות שהם יוסף בבית האסורים (מ"א, א) עד שנקרא לפתור את חלומותיו של פרעה. וגם בפתרון זה מצינו כפילות: "שבע פֶּרֶת הַטֶּבֶת, שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה, וְשֶׁבַע הַשְּׁבָלִים הַטֶּבֶת שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה..." (מ"ז, כו). ומנגד לשנים הטובות, השנים הרעות; שובע לעומת רעב: "ושבע הפרות הרקות וְהָרָעָה הָעֹלֶת אַחֲרָיָהן שֶׁבַע שָׁנִים הֵנָּה וְשֶׁבַע הַשְּׁבָלִים הַרְקוֹת שְׁפֹת הַקְּדִים יִהְיוּ שֶׁבַע שָׁנִי הָרַעֲב" (שם, כז).

לאחר פתרון חלומותיו של פרעה, נלקח יוסף למרכבת המשנה (שם, מג) המרכבה השנייה של המלך. וזאת, כביטוי למינויו לתפקיד השני בחשיבותו למלך מצרים⁴. בהמשך נולדים לו שני בנים: "ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי" (שם, נא). שם זה ניתן על רקע העבר, החיים במצרים גרמו לו לשכוח את צרות העבר (רד"ק) ואילו לבן השני: "ואת שם השני קרא אפרים, כי הפרני אלקים בארץ עניי" (שם, נב), שם זה ניתן על רקע החיים החדשים בארץ מצרים.

סוף ימיו

סיכום שני חייו של יוסף מתוארים פעמיים. וגם כאן בשתי קיצוניות: "ויחי יוסף מאה ועשר שנים" (נ, כב). ובפעם השנייה: "וימת יוסף בן מאה ועשר שנים" (שם, כו).

צוואותיו

יוסף נתן שתי צוואות: "ויאמר יוסף אנכי מת ואלקים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת" (שם, כד). וצוואה נוספת: "וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקד יפקד אלקים אתכם והעלתם את עצמתי מזה" (שם, כה).

4. הפן הניגודי במינוי זה אולי מבוטא בכך שקרו לו "אברך" (מ"א, מד) ועל כך דרש רבי יהודה אברך זה יוסף שהוא אב בחכמה ורך בשנים (רש"י שם, מג).

שתי הצוואות, העתידיות להאמר לבני ישראל, נאמרות בלשון **כפולה** "פקד יפקד"⁵. אחת מתייחסת **לעתיד** – לגאולת ישראל ממצרים, והשנייה – **לעבר**, להעלאת עצמותיו של יוסף⁶.

ירידת האחים למצרים

לסיים, ברצוננו לבחון פרשת נוספת – ירידת האחים למצרים. פרשה זו מעוררת תמיהה, שכן לא ברור מדוע התנכר יוסף לאחיו, ובכך גרם צער וסבל לאביו. האברבנאל ניסח את השאלה באופן הבא:

"למה התנכר יוסף לאחיו ודבר איתם קשות והלא היה זו לו עוון פלילי, בהיותו נוקם ונוטר כנחש, והם אם חשבו עליו רעה, אלקים חשבה לטובה ומה לו להנקם אחרי עשרים שנה! ואיך, אם כן העטופים ברעב וחוף לארצם, בדרך רחוקה וטפס מייחלים להם. כל שכן אביו הזקן, שבע רוגז ומלא דאגות. איך לא חמל עליו והרבה צער על צערו במאסר שמעון" (סוף מ"א).

נאמרו בעניין הסברים שונים⁷ ואין בכוונתנו להציע הסבר נוסף. ואולם, גם פרשה זו ניתנת להבחן באותה פרספקטיבה אשר הצגנו לעיל. גם בפרשה זו מצינו כפילות – דואליות האופינית ליוסף.

יוסף דואג לכך שאחיו ירדו **פעמיים** לארץ מצרים. בפעם הראשונה הוא מתנכר אליהם וכולא אותם בבית משמר (מ"ב, יח) ובפעם השנייה הוא מקרבם ומזמינם לסעוד איתו על שולחנו (מ"ג, יז-לד).

פעמיים משלח יוסף את אחיו עם כסף מושב באמתחותיהם (מ"ב, כה; מ"ד, א). **ופעמיים**, כאשר מחזירים האחים את הכסף נעשה הדבר בנוכחותו של בנימין. בפעם הראשונה, כחלק מן הניכור, התגובה של יוסף למפגש עם בנימין היא תגובה מאופקת. "וימחר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו ויבקש לבכת ויבא החדרה ויבך שמה וירחץ פניו ויצא ויתאפק" (מ"ג, ל-לא).

ואילו בפעם השנייה, במהלך התדיינות עם האחים על בנימין, נופלות כל המחיצות: "ולא יכל יוסף להתאפק... ויתן קלו בבכי וישמעו מצרים וישמע בית פרעה" (מ"ה,

5. גם את הביטוי **"פקד יפקד"** דרשו חז"ל בשני היבטים: "פקד בימי משה, ופקד בימי המלך המשיח" (מדרש הגדול). ומדרש נוסף: "פקד פקד", אחת בתשרי, ואחת בניסן. בתשרי בטלו מן העבודה, ובניסן נגאלו" (מדרש הגדול).

לשון **כפולה** זו אופיינית בכל פרשיות יוסף: **"המלך תמלך"** (ל"ז, ח); **"המשל תמשל"** (שם); **"טרף טרף"** (שם, לג; מ"ד, כח); **"גנוב גנבתי"** (מ"ט, טו); **"שאל שאל"** (מ"ג, ז); **"הידוע נדע"** (שם ז); **"שכל שכלתי"** (שם, יד); **"ירד ירדנו"** (שם, כ); **"נחש ינחש"** (מ"ד, ה; שם, טו).

6. מעניין לציין שגם הפנייה של האחים ליוסף לאחר מות אביהם מופיעה פעמיים: **"אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמולך ועתה שא נא לפשע עבדי אלקי אביך..."** (נ, יז).

7. לדעת הרמב"ן יוסף רצה להגשים את חלומותיו. ר"י בן נון סובר שיוסף חשב שאביו היה שותף במזימת מכירתו, ודבריו של יהודה "טרף טרף" (מ"ד, כה) גרם לו להבין שלא כך היו פני הדברים ("מגדים", א'). לדעת אברבנאל (מ"ב), פרופי נחמה ליבוביץ ("עיונים בספר בראשית") ור"י מדין ("מגדים", ב') – יוסף רצה להחזיר את אחיו בתשובה.

א-ג). יוסף אינו מתאפק, תגובתו נסערת, לבכייתו יש קול הנשמע על ידי מצרים ובית פרעה".

נמצאנו למדים שגם פרשה זו של ירידת האחים למצרים משתלבת במסכת הכפולה בחייו של יוסף. השם "יוסף" הוא לא רק שם אלא גם משקף מהות ואופי. אין בדברינו משום שהצעה או הסבר אשר יצדיק את ההתנהגות של יוסף, אלא יש בו ניסיון לבחון את התנהגותו של יוסף כשאובה ממשמעות שמו. השם עפ"י חז"ל עשוי לקבוע את התנהגותו של אדם: "זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר" (דברים ל"ב, ז) – לעולם יבדוק אדם בשמות לקרוא לבנו הראוי להיות צדיק, כי לפעמים השם גורם טוב או גורם רע... (תנחומא פ' ז).

ועוד בעניין: "ירות" – מאי רות? אמר ר' יוחנן: שזכתה ויצאה ממנו דוד שריוהו להקב"ה בשירות ובתשבחות⁸. מנא לן דשמא גרים אמר רבי אליעזר: דאמר קרא, 'לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ' (תהלים מ"ו, ט) אל תקרי שמות אלא שמות¹⁰ (ברכות ז, ע"ב).

8. כפי שצוין בגוף המאמר יוסף בוכה פעמיים בעקבות המפגשים עם בנימין שאותם הוא יזם ותכנן. תגובה דומה לזו מצינו גם כאשר שומע יוסף את החרטה של האחים. הפעם הראשונה הייתה כאשר שמע את האחים: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו... ויסב מעליהם ויבך וישב אלהם וידבר אלהם" (מ"ב, כא-כד). יוסף מתנכר לאחיו, מסב פניו כדי שלא יראו אותו בוכה וחוזר ומדבר אליהם, כאילו לא קרה דבר. הפעם השנייה הייתה בעקבות פניית האחים ליוסף לאחר מות אביהם: "אנא שא נא פשע אחיך... ויבך יוסף בדברים אליו" (נ, יז). יוסף מוחל לאחיו, וכביטוי לכך הוא בוכה תוך כך שהאחים מבקשים סליחה. המדרש מרחיב את הדרש הזה אף לדמויות נוספות במגילת רות. "יושם האיש אלימלך, ר' מאיר היה דורש שמות 'ושם האיש אלימלך' (רות א', ב) שהיה אומר: 'אלי תבוא מלכות', 'ושם אשתו נעמי' (שם), שהיו מעשיה נעים ונעימים. 'ושם שני בניה מחלון וכליון' (שם). מחלון – שנמחו מן העולם, וכליון – שכלו מן העולם" (רות רבה פ', ב). ואפשר להוסיף ולדרוש גם במשמעות השם ערפה שנקראה כך משום שפנתה עורף לחמותה.
 10. התייחסות נוספת לעניין זה מצינו במסכת בבא בתרא: "ויבני דן חושים" (מ"ו, כג). א"ל רבא צלמא כדתנא דבי חזקיה שיהיו מרובים וכחושים כקנה' (קמג, ע"ב). ומעירים על כך התוס' ד"ה "שהיו", ואע"פ שכשיריד למצרים לא היו לו בנים, מ"מ נקרא כך על שם העתיד כדדרוש 'אשר שם שמות' אל תקראי שמות אלא שמות" (ברכות ז, ע"ב).
- יש קושי מחשבתי בעניין זה שמעלה המהרש"א וכך הוא כותב: "...שאין ליחס פעולה הרעה שהיא השממה להקב"ה וע"כ דרשו שמות מלשון שמות של אדם של אדם שהוא גורם וק"ל" (שם). מקורות תלמודיים נוספים מצביעים על השם כקובע את גורלו של האדם, למשל: "ושם רשעים ירקב..." יומא לח, ע"ב; "ר"מ הוה מדייק בשמא..." (שם פג, ע"ב), ע"ש.